

ОНІРИЧНИЙ ХРОНОТОП СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ ПРОЗИ: НАРИС ІЗ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПСИХОПОЕТИКИ

Присяжнюк Л. Ф.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено вивченню художньої репрезентації оніричних станів як одного з типів змінених станів свідомості (ЗСС) в образному просторі сучасної англомовної крос-культурної прози. Оніричний хронотоп постає як модус транскультурної гібридної квазісвідомості, який дає змогу робити висновки про рівень активності персонажної свідомості, зокрема про глибину й інтенсивність занурення в оніричний стан.

Ключові слова: оніричний хронотоп, змінені стани свідомості (ЗСС), лінгвістична психопоетика, крос-культурна проза, гібридна ідентичність, лімінальність.

Присяжнюк Л. Ф. Онірический хронотоп современной англоязычной кросс-культурной прозы: очерк лингвистической психопоэтики. Статья посвящена изучению художественного воплощения онірических состояний как одного из типов измененных состояний сознания (ИСС) в современной англоязычной кросс-культурной прозе. Онірический хронотоп рассматривается как модус транскультурного гибридного квазисознания, позволяющий судить об уровне активности персонажного сознания, в частности о глубине и интенсивности погружения в онірическое состояние.

Ключевые слова: онірический хронотоп, измененные состояния сознания (ИСС), кросс-культурная проза, гибридная идентичность, лиминальность.

Prisazhniuk L. F. Oneiric chronotope in contemporary cross-cultural fiction in English: a study in linguistic psychopoetics. The article focuses on the textual representation of oneiric states as a type of altered states of consciousness (ASCs) in contemporary cross-cultural fiction in English. We regard oneiric chronotope as a mode of trans-cultural hybrid quasi-consciousness that defines the level of activity of characters' consciousness, being a benchmark for judging about the depth and intensity of the immersion in an oneiric state.

Key words: oneiric chronotope, altered states of consciousness (ASCs), linguistic psychopoetics, cross-cultural prose, hybrid identity, liminality.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Швидкий темп поширення сучасних технологій і тотальне занурення людини в цифровий простір кардинально змінюють шляхи сприйняття й осмислення навколишнього світу і себе. Високий рівень технологізації не тільки уможливило миттєву передачу інформації, а й за допомогою одночасного залучення кількох сенсорних кодів створює ефект перебування в множинному просторі, перетворюючи глядача на активного учасника подій [12, 308], змінюючи часопросторові орієнтири й викликаючи відчуття реальності віртуального. Це позначається на художньому освоєнні дійсності та висуває, своєю чергою, нові завдання перед гуманітарною наукою, яка відповідає на такі виклики шляхом розширення кола проблем дослідження художнього тексту й перегляду засадничих принципів філологічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, у поле зору сучасних філологічних студій дедалі частіше потрапляють проблеми, пов'язані зі становленням нового типу художнього мислення [5; 13] і взаємодією мистецтв [6, 325–353; 7; 18, 9; 21, 97]; із переосмисленням базових категорій художнього тексту, серед яких чільне місце посідає хронотоп [3; 16, 50–54]; з переглядом принципів побудови

художнього нарративу [2; 10; 16, 353–379], зокрема з появою нових «стратегій оніричної аналітики» [6, 195] і нових функцій оніричної оповіді [10, 46–47].

Зазначені ракурси вивчення художнього тексту зумовлюють необхідність пошуку нових методів аналізу, що виявляється в «технологізації емпіричного матеріалу» й удосконаленні технік концептуального аналізу [8, 43], а також підсиленні міждисциплінарних зв'язків, наприклад, зверненні до психологічних параметрів художнього текстотворення [15] і врахуванні культурного контексту [19]. Останнє видається важливим у світлі розвитку сучасної світової літератури, у якій вагому роль відіграють письменники-мігранти, сприяючи становленню принципово нової гібридної художньої ідентичності [17; 20].

Зважаючи на зазначені тенденції, звертаємось до проблеми художнього оніропростору з позицій **лінгвістичної психопоетики**, спрямованої на з'ясування особливостей художнього моделювання когнітивних та афективних процесів у тексті, і пропонуємо **новий** ракурс вивчення оніричних станів. У контексті дослідження їх аналізуємо крізь призму художнього втілення персонажної свідомості і трактуємо як різновид змінених станів свідомості (далі – ЗСС). По-новому розглядаємо й хронотоп, зміщуючи акценти із жанротвірної функції [4, 9–10] на роль цієї текстової категорії в моделюванні внутрішнього світу персонажа.

Метою статті є встановлення образно-семантичних і наративних особливостей часопросторової параметризації оніричної поетики в сучасній англійській крос-культурній прозі.

Завдання статті – 1) уточнити зміст поняття «оніричний стан» як різновид зміненого стану свідомості; 2) з'ясувати поняття «гібридна ідентичність»; 3) виявити образно-семантичні принципи й наративні стратегії художнього моделювання оніричного хронотопу в контексті лінгвістичної психопетики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи поняття «оніричний стан», ми спираємося на підхід сучасної онірокрітики, відповідно до якого такі стани розглядаються як холотропні й включають фрагменти сну, марень, гіпнотичні та наркотичні стани, божевілья, сомнамбулізм, візіонерство тощо [6, 195]. Таке тлумачення зазначених станів дає змогу трактувати їх як різновид ЗСС, оскільки за своєю природою оніричні стани є відхиленням від звичного нормального рівня активності свідомості й супроводжуються якісними та кількісними змінами в суб'єктивному патерні переживань, включаючи трансформації в сприйнятті простору й часу. Принагідно варто згадати, що порушення відчуття часу і хронології подій є однією з ключових характеристик ЗСС [11, 40–41], яка надає підстави використовувати часопросторові координати як параметри визначення рівня активності персонажної свідомості, глибину та інтенсивність перебігу ЗСС, утілених у художньому тексті.

Тісна залежність переживання оніричних станів як одного з типів ЗСС від соціально-культурних факторів [9, 67] зумовила вибір матеріалу дослідження. Джерелом аналізу слугували романи К. Ісігуро (британського письменника японського походження), М. Ондатже (канадського письменника, який народився на Шрі-Ланці) й Н. Аслама (британського письменника пакистанського походження). Ці автори пов'язуються з появою гібридної художньої ментальності [17], яка існує одночасно в кількох культурних вимірах [18, 164], ґрунтується на множинних культурних знаннях [18, 166], не є заданою і статичною [20, 57], а породжується текстом у його взаємодії з реальністю. Однією з ознак такої ментальності є зміни часопросторової орієнтації, оскільки вона моделюється крізь призму багаточасовості [18, 166] та одночасної наявності в кількох просторових вимірах.

Яскравою ілюстрацією зазначених вище тенденцій є твори М. Ондатже, для яких характерні множинність голосів, постійне переривання лінійного плину часу, перехрещення теперішнього й минулого, злиття спогадів і сновізій із реальністю:

There was silence, only water climbing down a chain from the spout. Everything else was still. Clouds, unseen tentative hills. She saw herself and Coop in this pause of weather, the sun coming out. A fox's wedding, her father called it.

In her memory, later in her unforgettable of that day, she sensed she had been present everywhere. With Claire by the stove in the farmhouse, saying, 'Oh, I got caught in the rain. 'And Claire coming forward to help her, to (again!) undress. 'No, it's all right, I'll do it

myself. 'Or she was sheltered under the green curling trees across the gully, watching their two fragile, unprotected bodies on the deck (5, 28–29).

Спокійний, безпечний простір, який актуалізовано словом *sheltered* (захищений) у протиставленні з оцінними прикметниками *fragile, unprotected* (тендітний, незахищений), асоціюється з природою, природним плином часу й погодними явищами: *this pause of weather, a fox's wedding* (сонце крізь дощ). Водночас тривога та почуття незахищеності характеризують топос дому. Кордони між цими світами чітко не окреслені, зовнішній простір проривається в спогади головної героїні уривками з діалогів. Трансформація часопросторової орієнтації, що є одним із сигналів заглиблення в змінений оніричний стан свідомості, моделюється за рахунок набуття персонажем здатності всеосяжності, перебування в кількох просторах одночасно і споглядання себе збоку: *She saw herself and Coop; she sensed she had been present everywhere.*

У наступному уривку з роману "The English Patient" («Англійський пацієнт»), який зображує марення головного героя, змішане зі спогадами, викликане болем і впливом наркотичних речовин, розгортання оніричного хронотопу базується на актуалізації темпоральної метафори шлях [1, 10]:

In the arbour'd bedroom the burnt patient views great distances. The way that dead knight in Ravenna, whose marble body seems alive, almost liquid, has his head raised upon a stone pillow, so it can gaze beyond his feet into vista. Farther than the desired rain of Africa. Towards all their lives in Cairo. Their works and days.

Hana sits by his bed, and she travels like a squire beside him during these journeys (4, 144).

Концепт шлях есплікується за допомогою мовних засобів, які безпосередньо належать до його номінативного поля: *great distances, travel, journeys*. Образне втілення спогадів у термінах метафори подорожі в часі та просторі базується на поширеному параболічному порівнянні. Головний персонаж роману – англійський пацієнт, який унаслідок авіакатастрофи залишився безпорадним і прикутим до ліжка, порівнюється зі статуєю лицаря-христосносця. Цей образ підсилюється залученням художнього порівняння, яке актуалізує образ зброєносця, що супроводжує мандрівного лицаря.

Часопросторова модель вибудовується й за допомогою актуалізації динамічної образ-схеми рух [14, 16], вербалізаторами якої є прислівник зі значенням віддалення "farther" і прийменник зі значенням наближення "towards".

Варто зазначити, що образний пласт наведеного уривку, який реалізує зміну свідомості й заглиблення в оніричний світ, базується переважно на візуальній перцепції. Персонаж перетворюється на глядача, який має змогу спостерігати за подіями свого минулого та своїми фантазіями.

Важливу роль у художньому зображенні оніричного стану персонажної свідомості зазначеного фрагменту відіграє наративна модель хронотопу, однією з граней якої є суположення різнопланових часопросторових локусів. Цей ефект досягається шляхом залучення кінематографічного коду, зокрема

прийому монтажу. Вербалізація цього інтермедіального засобу базується на використанні експресивних синтаксичних одиниць. Синтаксичний прийом перелічення, який ґрунтується на контактному розміщенні семантично гетерогенних мовних одиниць, створює ефект художньої імітації затьмареної свідомості персонажа.

Ще одним прикладом використання кінематографічних технік є зміна фокалізації, тобто зміщення ракурсу бачення перебігу когнітивних та афективних процесів. У наведених вище уривках із романів М. Ондатже опис квазісвідомості спирається на суб'єктивне сприйняття персонажа, заглибленого в оніричний стан. В іншому висвітленні постає оніропростір у романах К. Ісігуро, де це явище зображується крізь призму зовнішнього спостерігача. Така форма організації нарративного простору створює враження відчуження, змінюючи суб'єктивне сприйняття часу, залишаючи поза увагою внутрішні переживання персонажа, зануреного в оніричний стан:

My daughter did not reply, and we sat there in silence for a few moments. Once, when I glanced over at her, Setsuko was gazing out at the garden, holding her teacup in both hands as though she had forgotten it was there. < ... > Setsuko came out of her reverie and cast another glance inside the house (3, 6–7).

Ключовим параметром організації оніричного простору наведеного уривку з роману К. Ісігуро “*An Artist of the Floating World*” («Художник хиткого світу») є топос дому. Моделювання часопросторової моделі базується на візуальній перцепції (наприклад, уживання номінативних одиниць *glance, gazing, cast another glance*). Окрім того, аналіз образного мислення, задіяного в зображенні квазісвідомості, виявляє переважання простих перцептивних образів, які не передбачають переосмислення значення та пов'язані здебільшого з детальним описом предметів, які оточують персонажа. Саме предмети побуту стають поштовхом до розгортання фантазій і спогадів і перетворюються на провідники до витіснених фрагментів пам'яті. У наступному прикладі імпульсом до заглиблення в оніропростір стає стеля готельного номера:

All this came back to me as I continued to stare at the ceiling. Of course, I remained highly conscious of how all round the room features had been altered and removed. Nevertheless, the realization that after all this time I was once more back in my old childhood sanctuary caused a profound feeling of peace to come over me. I closed my eyes and for a moment it was as though I were once more surrounded by all those old items of furniture. In the far corner to my right, the tall white wardrobe with the broken door knob. My aunt's painting of Salisbury Cathedral on the wall above my head. < ... > All the tensions of the day – the long flight, the confusions over my schedule, Gustav's problems – seemed to fall away and I felt myself sliding into a deep and exhausted sleep (2, 17).

Наведений фрагмент із роману “*The Unconsoled*” («Безутішний») демонструє ідіосинкратичний стиль образного мислення, визначальною рисою якого є відмова від метафоризації й опора на предметність образу. Перехід від реального простору (кімната готелю), в якому перебуває персонаж, до оніропростору,

пов'язаного зі спогадами про дитинство, втілюється шляхом актуалізації кордону між цими світами (*I closed my eyes*). Створення ілюзії реальності віртуального світу досягається за допомогою залучення кінематографічного прийому наближення камери до об'єкта зображення. Детальний опис інтер'єру кімнати з дитинства персонажа стає джерелом появи низки позитивних і негативних асоціативних переживань. Отже, готельний номер постає як межовий лімінальний простір переходу від умовно реального простору до оніропростору.

Загалом лімінальність як художнє явище [21, 99–100] є важливим аспектом сучасної крос-культурної прози. Вона маніфестується через моделювання лімінальної особистості, яка є носієм кількох культур, а також шляхом художнього втілення лімінальних зон перетину цих культурних просторів. Проілюструємо це за допомогою роману Н. Аслама “*Maps for Lost Lovers*” («Мапи загублених закоханих»), який є яскравим прикладом утілення лімінального часу і простору. Структура роману побудована відповідно до природного чергування пір року (назви частин цього твору: Зима, Весна, Літо, Осінь. Зима), імітуючи циклічність подій художньої оповіді та ніби пропонуючи читачеві короткий шлях до інтерпретації. Проте відразу ж стає зрозумілим, що ця підказка, яка лежить на поверхні, насправді вводить в оману, а запропонований відлік часу є лише одним із багатьох можливих орієнтирів. Звичний для представників англосаксонської культури поділ на сезони наштовхується на інший світ, батьківщину головного персонажа, в якому рік ділиться на п'ять сезонів: *Winter, Spring, Summer, Monsoon, Autumn* (1, 13). Так з'являються дві паралельні культурні часопросторові моделі, які, однак, не є вичерпними, оскільки в процесі розгортання подій вимальовується ще один хронологічний орієнтир: внутрішнє сприйняття часу персонажами, які постають як лімінальні особистості на межі двох культурних світів:

However enriched with light this hour is – this pause between night and day – it is still too early for a call not to be out of the ordinary. But he is aware that he would have reacted similarly had it been the middle of the day, imprisoned as he has been in a shadowy area between sleep and waking for almost five months – ever since his younger brother, Jugnu, and his girlfriend, Chanda, vanished from their house next door.

Almost five months of not knowing when time would stir again and in which direction it would move, tip him into darkness or deliver him into light (1, 14).

Лімінальність часу і простору вербалізується за допомогою метафоричного опису оніричного стану як перебування в лімінальній зоні між світлом і темрявою, в якій відлік часу припиняється. При цьому згадується й точний хронометраж (*for almost five months*), що дає змогу підкреслити паралельне існування двох світів у свідомості персонажа. Важливою деталлю є те, що оніропростір не протиставляється «реальному» існуванню персонажа, а зображується як частина цієї реальності, на тлі якої увиразнюються його суб'єктивні відчуття, сумніви та вагання.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Узагальнюючи отри-

мані результати, варто зазначити, що оніропростір сучасного англomовного крос-культурного роману має низку особливостей. Проаналізовані приклади демонструють загальну тенденцію сучасного мистецтва до візуалізації й інтермедіальності. Це виявляється в переважанні образних засобів, які ґрунтуються на візуальній перцепції, та залученні механізмів кінематографічної візуалізації з метою художнього моделювання оніричної свідомості. Основними інтермедіальними засобами є використання великого плану, монтаж, імітація руху кінокамери, зміна перспективи тощо.

Часопросторова параметризація є одним із модусів квазісвідомості й визначає рівень активності персонажної свідомості, глибину та інтенсивність перебігу ЗСС, утілених у художньому тексті. Більшою глибиною відзначаються стани, що зображуються з погляду персонажа, який їх переживає. Водночас зміщення

фокалізації на стороннього спостерігача створює ефект відчуження, змінюючи суб'єктивне відчуття часу, залишаючи поза увагою внутрішні переживання персонажа, зануреного в оніричний стан.

У контексті транскультурної гібридної художньої ментальності, яка передбачає існування в кількох культурних вимірах, онірична свідомість реалізується через лімінальний час і простір. При цьому способи взаємодії квазіреального й оніричного просторів у романах К. Ісігуро суттєво відрізняються від творів Н. Аслама та М. Ондатже. Відмінності простежуються як на образно-семантичному, так і на наративному рівнях, що, на нашу думку, віддзеркалює культурні особливості сприйняття й моделювання образів свідомості.

Перспективою подальших досліджень є більш детальне вивчення крос-культурного аспекту образотворення крізь призму лінгвістичної психопоетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2002. – С. 3–18.
2. Бабелюк О. А. Поетика спонтанности постмодернистского нарративу / О. А. Бабелюк // Записки з романо-германської філології. – 2015. – Вип. 1. – С. 15–24.
3. Бабелюк О. А. Трансформація хронотопу в постмодерністському текстотворенні від діалогу до какофонії / О. А. Бабелюк // Вісник Житомирського державного університету. – 2012. – Вип. 62 : Філологічні науки. – С. 12–16.
4. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Эпос и роман. – СПб. : Азбука, 2000. – С. 9–193.
5. Белехова Л. І. Види мапування як лінгвокогнітивної операції формування новообразів (на матеріалі американської поезії) / Л. І. Белехова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 3. – Ч. 1. – С. 21–24.
6. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману / Т. В. Бовсунівська. – Харків : Діса плюс, 2015. – 368 с.
7. Висоцька Н. О. Мова кінематографу у художній системі драматургії США: трансмедійні зв'язки [Електронний ресурс] / Н. О. Висоцька // Синтез мистецтв. In Memoriaм професора С. М. Пригодія. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. – С. 51–79. – Режим доступу : <http://philology.knu.ua/files/zbirka-syntezy-mystestv.pdf>.
8. Вороб'єва О. П. Лінгвістика сьогодні: реінтерпретація епистеми / О. П. Вороб'єва // Вісник КНЛУ. Серія «Філологія». – 2013. – Том 16. – № 2. – С. 41–47.
9. Гордеева О. В. Культурно-историческая теория Л. С. Выготского как методологическая основа изучения измененных состояний сознания (ИСС) / О. В. Гордеева // Измененные состояния сознания и культура : [хрестоматия]. – СПб. : Питер, 2009. – С. 62–77.
10. Изотова Н. П. Лінгвістика психонаратива в романах Дж. М. Кутзее : параметры изучения [Электронный ресурс] / Н. П. Изотова // Science and Education a New Dimension. Philology. – 2015 – № III (9). – Issue 44. – P. 45–49. – Режим доступа : www.seanewdim.com.
11. Людвиг А. М. Измененные состояния сознания / А. М. Людвиг // Измененные состояния сознания: Природа, механизмы, функции : [хрестоматия]. – М. : Когито-Центр, 2012. – С. 36–50.
12. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – СПб. : Алетей, 2000. – 346 с.
13. Маріна О. С. Семіотика парадоксальності у когнітивно-комунікативному висвітленні (на матеріалі сучасного англomовного поетичного дискурсу) : [монографія] / О. С. Маріна. – Херсон : Айлант, 2015. – 436 с.
14. Потапенко С. И. Вербализация действительности в ракурсе ориентационного пространства / С. И. Потапенко // Язык и пространство: проблемы онтологии и эпистемологии : [монография] / [А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, Л. И. Белехова и др.] ; под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко. – Нежин : Издательство НГУ имени Николая Гоголя, 2011. – С. 13–57.
15. Присяжнюк Л. Ф. Змінені стани свідомості як текстовий феномен: досвід лінгвопсихологічного аналізу / Л. Ф. Присяжнюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2011. – Том 14. – № 1. – С. 109–113.
16. Савчук Р. І. Наративні стратегії художнього текстотворення: лінгвокогнітивний і семіотичний аспекти (на матеріалі французьких прозових творів XVIII–XXI ст.) : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Руслана Іванівна Савчук. – К., 2016. – 474 с.
17. Толкачев С. П. Проблемы гибридной идентичности в современной мультикультурной литературе / С. П. Толкачев // Проблемы филологии, культурологии и искусствознания. – 2013. – № 2. – С. 177–182.
18. Фесенко В. І. Новітня французька література : [навч. посіб. для студентів філологічних вищих навчальних закладів] / В. І. Фесенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – 273 с.
19. Щирова И. А. Художественный текст как объект научного исследования: о значимости культурного контекста / И. А. Щирова // Когнитивия, коммуникация, дискурс. – 2013. – № 6. – С. 112–126.

20. Arif Sh. Cultural Hybridity in Nadeem Aslam's *Maps for Lost Lovers* / Sh. Arif, N. Parveen // *Research on Humanities and Social Studies*. – 2014. – Vol. 4 (25). – P. 57–65.

21. Vorobyova O. P. Virtual Narrative in Virginia Woolf's *A Simple Melody: Cognitive and Semiotic Implications* / O. P. Vorobyova // *Language – Literature – the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface // Text – Meaning – Context: Cracow Studies in English Language, Literature and Culture* / [ed. by E. Chrzanowska-Kluczevska, W. Witalisz]. – Vol. 14. – Frankfurt am Main : Peter Lang Edition, 2017. – P. 95–112.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Aslam N. *Maps for Lost Lovers* / Nadeem Aslam. – L. : Faber and Faber, 2004. – 490 p.
2. Ishiguro K. *The Unconsoled* / Kazuo Ishiguro. – N.Y. : Vintage Books, 1995. – 535 p.
3. Ishiguro K. *An Artist of the Floating World* / Kazuo Ishiguro – N.Y. : Vintage International, 1989. – 206 p.
4. Ondaatje M. *The English Patient* / Michael Ondaatje. – L., Berlin, N.Y. : Bloomsbury, 2004. – 324 p.
5. Ondaatje M. *Divisadero* / Michael Ondaatje. – L., Berlin, N.Y. : Bloomsbury, 2008. – 290 p.